

A MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSKIADÁS
MÚLTJA ÉS MAI HELYZETE I. RÉSZ

Az írott emlékeknek mint a történetírás forrásainak tudatos feltárása, gyűjtése és közzététele Magyarországon a tudományos történeti iskola kibontakozásával egyidős. A középkori krónikások és a humanista történetírók is használtak levéltári iratokat, anyaggyűjtésük azonban nem volt rendszeres és nem törekedett teljességre. A források rendszeres felkutatása, gyűjtése, másolása nálunk – külföldi példák nyomán – az 1700-as években indult és a XVIII. század második felében terebélyesedik ki. A gyűjtés elindítói elsősorban a jezsuita történetírók, Hevenesi Gábor és Kaprinai István voltak, a század harmincas éveiben azután felzárkóznak a protestánsok, Bél Mátyás, Bod Péter, Wagner Károly, majd az erdélyi Benkő Sámuel. Érdeklődésük kezdetben szinte csak egyház-történeti, gyűjtési körük azonban egyre tágul, s a század derekán már az általános magyar történet irányába mutat.

A nagy gyűjtés, másolás eredményeként (Hevenesi és Kaprinai gyűjtése egymaga 323 vastag folio kötetre terjed) az 1700-as évek második felében megindulhatott az anyag rendezése. Már Kaprinai hozzáfogott a források nyomtatásban való közreadásához, de vállalkozása elakadt. Az első forráskiadványok mégis elég korán, az 1730-as években megjelennek, így Bél Mátyás *Adparatus ad historiam Hungariae* c. gyűjteménye, melyet követnek az osztrák Johann Georg Schwandtner *Scriptores rerum Hungaricarum* c. kiadványa, majd a jezsuita Pray György ötkötetes műve, az *Annales regum Hungariae* és már halála után az *Epistolae procerum* három kötete.

A jezsuita iskola anyaggyűjtésének rendszeres közreadását Katona István végezte el. *Historia critica regum Hungariae* című, 1779 és 1817 között megjelent 42 kötetes munkája voltaképpen szövegközi magyarázatokkal kísért forráskiadvány, főleg oklevelek és hivatalos iratok gyűjteménye. Katona a magyar állam politikai és egyházi fejlődésére irányítja figyelmét, kortársa, a lőcsei Johann Christian Engel azonban négykötetes magyar történeti anyaggyűjtésében már adóösszeírásokat, számadásokat is közread. Rummy Károly György a XVI–XVII. századi udvari és végvári élet emlékeit gyűjti egybe, s Katona aulikus szemléletével szembefordulva, az erdélyi fejedelmek és a szabadságharcok történetét igyekszik megvilágítani a cenzúráról engedett lehetőségek közt. Ugyanakkor Kovachich Márton György a törvényeket, az országgyűlési emlékeket, a tárnoki szék működését megvilágító iratokat és a pénztörténeti vonatkozású okleveleket adja közre, filológiai pontosságra törekedve. Az említettekén kívül mind nagyobb számban találunk egy-egy intézmény, család vagy esemény történetére vonatkozó kisebb-nagyobb forrásközléseket. Színvonaluk és jellegük eltérő, de az vitathatatlan, hogy a XIX. század elején a forráskiadás immár a magyar történet egészére kiterjed.

A források rendszerezése, majd egyre nagyobb ütemű közreadása megérleli a forráskritikát is. Már Hevenesi figyelmeztette a gyűjtőket, hogy tegyenek különbséget fontos és nem fontos iratok közt. Bél és Schwandtner az elbeszélő munkák íróinak életét, s ezen keresztül műveik forrásértékét is igyekeznek tisztázni — megjegyzéseik nemegyszer a lényegre érintik. Praynál már az oklevélkritika első nyomait is megtaláljuk: egyes adatok elfogadásában óvatosságra int, s rámutat bizonyos belső ellentmondásokra. Katona sem elégedett meg a fontosabb iratok szövegének kinyomtatásával: számos esetben fölvetette, sőt tisztázta forrásai megbízhatóságát és szavahihetőségét. A századfordulón megjelenő egyes kiadványok azután már következetesen alkalmazzák a forrásközlés kialakult gyakorlatát: az irat előtt rövid tartalmi kivonatot, regesztát adnak, a középkori szöveg dátumait a margón vagy jegyzetben feloldják, s magát a szöveget is kritikai jegyzetekkel kísérik, amelyben összevetik az eltérő másolatokat, kiigazítják a másoló hibáit.

A forrásokkal való foglalkozás egy sereg, korábban figyelemre sem méltatott kérdést vet föl. A hamis oklevelek felismeréséhez foglalkozni kell a királyi kancellária szervezetével és működésével, ahogy a többi országos hivattal is; a törvénykezési és perjogi emlékek értékeléséhez meg kell ismerni az országgyűlések, a bíróságok működését. Kormányzati és közigazgatási kérdések mellett kronológiai problémák kerülnek az előtérbe, s egy-egy oklevél kora, szerzője, eredetisége körül széles irodalmi vita gyűrízik. Az 1800-as évek elején immár sor kerülhet a mindeddig töretlen tekintélyű Bonfini és Istvánffy művein alapuló magyar történetnek az új adatok alapján való átértékelésére és újraírására.

Ezek az összefoglaló feldolgozások (Kulcsár István, Budai Ézsaiás, Virág Benedek, Johann Christian Engel és Ignatius Aurelius Fessler műveire gondolunk) betetőzését jelentik a XVIII. századi nagy anyaggyűjtésnek s az abból szervesen sarjadó forráskritikai iskolának. Nyomukban azonban megkezdődik az egy évszázad alatt magas színvonalra emelkedett magyar történeti kutatások hanyatlása. A XVIII. századi történetírók nem tudtak iskolát, szervezeteket létrehozni, mely tudásukat fenntartja és szemléletüket továbbfejleszti. A jezsuita rend feloszlatásával, a lutheránus gimnáziumoknak a század végén meginduló hanyatlásával a részleges központok is megszűntek, s az újak még csak most voltak alakulóban. Sem a pesti egyetem, sem a vidéki akadémiák, sem az 1828-ban alapított Magyar Tudományos Akadémia nincsen és még évtizedekig nem lesz a fejlettség olyan fokán, hogy összefogja a szerteszét kallódó történészeket. Így, amikor a reformkor kezdetén hangossá válik a politikai élet, nincs olyan magyar történeti mű, amelynek felfogásában a polgári törekvések tükröződnének, amely az egységes történeti tudat kialakítását szolgálhatná. A fiatal Horváth Mihály, aki az 1830-as években már a polgári fejlődés szempontjából fontos kérdéseket vesz vizsgálat alá egyes tanulmányaiban, csak a szabadságharc utánra érik a magyar történet nagy összefoglalójává, s az a néhány történész, aki hangját hallatja, módszeres vizsgálódás helyett fantasztikus és romantikus mesék alkotására pazarolja erejét, a történeti valóság keresése helyett hiú ábrándokat kerget. Bél, Pray, Katona, Cornides, Engel vagy Fessler nevét a maguk korában az európai tudomány legjobbjai közt emlegették, alig néhány évtizeddel később Thierry, Guizot és Macaulay kortársai, a magyar romantikusok, a lelkes Horvát Istvánnal és a termékeny Fejér Györggyel az élükön már provinciális jelenségek, akikből elődeik módszeres felkészültsége és egyetememes műveltsége egyaránt hiányzik. Fejér György hallatlan szorgalommal egybe-hordott középkori okmánytára, a 43 kötetes *Codex diplomaticus regni Hungariae* (egyéb-

ként máig legterjedelmesebb ily vonatkozású publikációnk) jellegzetesen mutatja a forrásközlés és a forráskritika hanyatlását. Fejér másod-harmad kézből másolgatja az okleveleket, s kritikátlanul mindent átvesz és berak okmánytárába. Lépten-nyomon rosszul keltezett, sőt hamis oklevelekre akadunk, a szövegekhez vagy azok tartalmához megjegyzése nincs, s a másolási és nyomdahibák garmadája sok helyt szinte érthetatlenné teszi a szöveget. A történeti forráskritika helyén felburjánzó teljes kritikátlanság magyarázza meg, hogy Ranke magyar kortársának, a történészkedő Mailáth János grófnak németül írt *Geschichte der Magyarren* című ötkötetes összefoglalása vagy Péczely Józsefnek *A magyarok történeteiről* írt kétkötetes munkája, Pray és Fessler után siralmas elnívótlanodást mutat.

A szabadságharc leverését követően, az abszolutizmus éveiben egyszerre megélenkült a múlt, a történeti források iránti érdeklődés. A politikai cselekvés lehetőségétől megfosztott nemzet a sivár jelenből a dicsőnek látott múlt felé fordította tekintetét, ott keresve vigasztalást és erőt. Ez az általános múltbafordulás döbbsentett rá a történeti kutatás félszázados mulasztásaira.

Az új korszakot Szalay László *Magyarország története* című munkája vezeti be, amely Lipcsében jelent meg, 1852-ben. Emigrációban, külföldön dolgozik a másik nagy historikus, Horváth Mihály is, módszert és okulást merítve a fejlett francia, angol vagy német történetírásból. Műveik, a magyar történelemnek első, máig használható szintézisei, a forráskutatásra főleg azzal hatottak, hogy felhívták a figyelmet a magyar történeti folyamat hézagaira és hiányaira. Idehaza, az ifjabb nemzedék, amely előtt a politikai pályák zárva voltak, az ekkor megnyíló magánlevéltárakra veti magát. Kettős összetevőből: egyik oldalon a szintézisre, másik oldalon az egyes részletkérdéseknek a források alapján való megvilágítására való törekvésből így születik újjá a magyar történeti kutatás az 1850-es, 60-as években.

A források sorát Toldy Ferenc kiadványai nyitják meg; egymás után jelenteti meg középkori krónikáinkat, majd a *Nemzeti Könyvtár* köteteiben a XVI–XVII. század irodalmi szempontból is fontos magyar nyelvű történelmi elbeszélő műveit. Mikó Imre gróf megindítja az *Erdélyi Történelmi Adatok* kötetait, s közreadja bennük a fejedelemség történetének néhány nagy fontosságú emlékiratát és naplóját. Az emlékirat, kimagasló történeti személyek visszaemlékezése egyébként is kedvelt forrása a történeti ismereteknek; ez indítja Szalay Lászlót 1856-ban a *Magyar Történelmi Emlékek* sorozatának, Kemény János, Bethlen Miklós és Károlyi Sándor műveinek kiadására. Ugyanakkor a nagykőrösi református gimnázium tanárai Szilágyi Sándor vezetésével „a magyar nép községi és magánéletére” vonatkozó alföldi forrásokat rendezik kis sorozatban sajtó alá. Az említettekhez csatlakoznak a sorozaton kívüli egyes kötetek, családok, kimagasló személyiségek tevékenységének bemutatásával.

Ezek a forráskiadványok a tudománynak is hasznosak voltak, elsősorban mégis a szélesebb érdeklődő közvélemény számára készültek, hogy – Szalay szavával élve – „történelmi kútfőink kiadása által előmozdítsák a nemzet múltjának ismeretét”, s ezáltal ébren tartásuk, erősítsék a hazafias érzést. Ezért vetik a hangsúlyt a magyar nyelvű, olvasmányos elbeszélő forrásokra, ezért közlik elsősorban a köznemesség alkotmányvédő működését felmagasztaló gravaminális politika lendületesebb emlékeit, országgyűlési beadványokat és megyei rendelkezéseket. Mindez jól egybevág az uralkodó történetiszemlélet irányával, amely a múltban is elsősorban a nagy családok, a nagybirtokos főurak sorsa iránt érdeklődik, hiszen a jobbágyság, városi kispolgárság körében nem születtek, nem is

születhettek magasröptű politikai vagy irodalmi munkák. A nagykőrösi tanároknak a nép, a parasztság életét megvilágító törekvése szinte egyedülálló maradt, és már a negyedik füzetnél elakadt.

A történeti kiadványok népszerűsítő jellegéből következik, hogy a régi szövegeket nemcsak helyesírásukban írják át, hanem itt-ott mondanivalójukban is: egyes kifejezéseket megmásítanak, az „unalmasabb” részeket kihagyják, s minden kritikai jegyzeteléstől tartózkodnak. A maguk idején azonban nagy hivatást teljesítettek, s a mai idők historikusa is irigykedve nézhet vissza erre az egy-két évtizednyi időre, amikor a történeti forráskiadványok a közönség legkedvesebb olvasmányai közé tartoztak.

A népszerűsítő forráskiadványokat hamarosan nyomon követték a tudományosak is. A kutatómunka és a kiadás egyaránt a Magyar Tudományos Akadémia körül csoportosult. Az Akadémia Történelmi Bizottsága 1855-ben indította „a közhelyeken és magánosoknál elszórva levő kisebb történelmi emlékek s okiratok kiadására” a *Magyar Történelmi Tárat*, 1857-ben pedig a nagyobb terjedelmű források, illetve kütfősorozatok kiadására szolgáló *Monumenta Hungariae Historica* sorozatot. A történeti forrásfeltárásban és publikációban kezdetben az idősebb nemzedék vett részt (Szalay, Horváth Mihály, Toldy Ferenc), a 60-as évek második felében azonban fokozatosan bekapcsolódnak a munkába az Akadémián kívül álló fiatalabbak is.

A forrásfeltárás néhány évtized alatt nagy eredményt hozott. A *Monumenta* sorozat kerekén 120 kötetben adott közre zömében ismeretlen forrásanyagot, s ehhez járult a *Magyar Történelmi Társ* 25 kötete, valamint a külön sorozatot képező *Török hódoltsági okmánytár* 10 és az *Archivum Rákócziánium* 13 kötete.

Ez a kerek számban 170 kötetnyi forrásanyag jelentős mértékben bővítette a magyar múltrol való ismereteket. Az *Árpád-kori új okmánytár*, a hozzá csatlakozó *Anjou-kori okmánytár*, az Anjouk és Hunyadi Mátyás diplomáciai iratai, a bánságok, véghelyek és határterületek okmánytárai, a XVI–XVII. századra a *Magyar Országgyűlési Emlékek* 12 és az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 21 kötetes sorozatai, a törökkori történetírók, a hazai napló- és emlékirók művei, a politikai és katonai vezető személyek hivatalos és magánlevelezése, külföldi levéltárak magyar vonatkozású iratanyaga, diplomáciai utasítások és jegyzékek mindmáig nélkülözhetetlen a korszak történetével foglalkozó számára. A kutatások tervszerűségét és irányát, a közlés módját illetően azonban sajnálatos kell megállapítanunk, hogy a mennyiség nem állt arányban a minőséggel.

Az első szembetűnő jelenség, hogy a kutatási terület és a publikációk sora is lezárult az 1711. évi szatmári békével, mindaz, ami azután történt, mintha nem is tartoznék Magyarország történetéhez, az Akadémia kirekesztette vizsgálódásai köréből. Ez annál sajtóságosabb, mert ebben az időben a szomszédos bécsi Akadémia már sorozatosan bocsátotta közre a Mária Terézia, II. József és II. Lipót korára vonatkozó forráskiadványokat. A „nemzetietlennek” bélyegzett XVIII. század történetének teljes elhanyagolásában nyilván közrejátszott, hogy a kutatás elsősorban a nemzeti dicsőség korszakai felé fordult, s romantikus hőskultuszát a török–magyar harcok és a nemzeti függetlenségi küzdelmek korában élhette ki legteljesebben. Az akkori mulasztás hatása azonban egész napjainkig súlyosan érződik.

Nagy hiányosságokat kell megállapítanunk a korábbi korszakokra vonatkozóan is. Az 1870-es évek végével megindított *Anjou-kori Okmánytár* 1360-nál leállt, s ettől kezdve 1526-ig (Teleki József *Hunyadiak kora* c. kiadványának és Mátyás diplomáciai levelezésé-

nek néhány kötetét kivéve) másfél száz év mozgalmas és fontos történetére vonatkozóan csak szórványosan közreadott egyes iratok jelentek meg, főként a déli végvidékekre. A későbbi korból való kötetek sem illeszkednek valami nagyobb elképzelésbe, még a sorozatok elindításában is csupán a kutatók egyéni érdeklődése és témaválasztása szabott irányt, nem a szükségletek tervszerű fölmérése. Emiatt a lényeges és a lényegtelen szinte kötetenként változik, s ez magyarázza a sok feliben-harmadában abbamaradt nagy nekibuzdulást, a csonka sorozatokat, amelyek oly szomorú jellegzetességei az akadémiai forráskiadásnak. Jellemző az is, hogy az okleveles emlékek és hivatalos iratok közül csak a politikai és katonai vonatkozásúakat tartották közlésre méltónak. A historikusok nemesi, feudális műtszemléletével függ össze, hogy a paraszti tömegek élete, a városi, mezővárosi polgárság múltja csakúgy kívül rekedt az Akadémia érdeklődésén, ahogy a mezőgazdaság, bányászat, ipar vagy a szellemi áramlatok, a kulturális törekvések. Jellemző, hogy a magyarországi anabaptisták történetére vonatkozó iratokat a bécsi Akadémia bocsátotta közre, csakúgy, mint a segesvári jegyző, Georg Krauss roppant érdekes, de a szász polgárság szemléletét tükröző XVII. századi naplóját is.

A kimaradt dolgokat azonban egy későbbi kor még pótolhatta volna. Súlyosabban esik latba a forráskiadványok módszertani fogyatékosága. A külföldi gyakorlatban ekkorra már kialakultak a történeti szövegközlés általánosan elfogadott szabályai. Ezek kötelező érvénnyel írták elő a tárgyra vonatkozó, lehetőleg teljes anyaggyűjtést és a megállapíthatóan leghitelesebb szöveg hibátlan közlését. Az akadémiai forráskiadványsorozat megindításakor közvetlen példaképpül szolgáló *Monumenta Germaniae Historica* szerkesztői pl. oklevelenként megállapítják, hogy az iratot melyik notarius írta, maga fogalmazta-e vagy diktálás után készítette, ki rajzolta rá a recognitio jegyét, vajon a monogramma firmálva van-e, szabad szövegezésű-e az oklevél, s szerkesztésekor felhasználtak-e más, korábbi kiadványokat; a közlés a pontos levéltári jelzeten kívül nem feledkezik meg az oklevél külső leírásáról, sőt a vonatkozó irodalom felsorolásáról sem.

A magyar kiadványok szerkesztői mindezzel nem sokat bajlódtak, — az igaz, hogy négy-öt kiadványt is összeütöttek azalatt, míg német kollégáik egy kötettel elkészültek. A legtöbbben még az anyaggyűjtés teljességét sem vették komolyan, ezért lehetőleg elkerülték a körülhatárolt témákra való gyűjtést. Kedves műfajuk az volt, amikor belémárvolva valamely levéltár iratanyagába, abból egy sor, legtöbbször össze nem tartozó iratot kiragadtak, majd időrendbe rakva, minden megjegyzés nélkül kinyomtatták. A forrásokhoz leíró vagy kritikai megjegyzéseket fűzni vagy nem fűzni, az irat megbízhatóságát, létrejöttének körülményeit tisztázni, vagy ezzel mitsem törődni, a közlő tudományos szabadságához tartozott, ebbe az Akadémia nem szólt bele, ahogy azt sem kívánta meg, hogy pontos jelzetet adjanak. A *Magyar Történelmi Tár*-ban ilyen megjegyzéseket olvashatunk: a szerző „rövid pár napos Bécsben mulatása alkalmával” találta a levéltárban a közlésre bocsátott iratokat, s ugyanott a tárgyra még több is akad. Ugyanez a közlő azért nem tudta az iratok értékelését, sőt „helyes rendbe sorolását” elvégezni, mert éppen üdülésen lévén, könyvtárától és jegyzeteitől távol van. (MTT III. 119. o.) Ezekután nem lepődhetünk meg, hogy pl. az *Árpád-kori Új Okmánytár* kiadója még az oklevelek küllemét sem vizsgálja meg, s jóval későbbi durva hamisítványokat eredetként közöl; hogy a XVI–XVII. századi történetírók művei előtti életrajzi bevezetések mindenről szólnak, csak szövegeik forrásértékét nem tisztázzák; hogy következetesen rejtve marad az

olvasó előtt, hol található az irat eredetije, és hogy egyáltalában a közlés az eredetin vagy másolaton, és ez esetben mikori másolaton alapul.

Megbízhatatlanok maguk a szövegek is. A forrásközlés módszere lényegében a népszerű kiadványokhoz igazodott; nemcsak a betű szerinti, hanem az ejtéshez igazodó hűséget is elvetették, a szövegek helyesírását sablonosan modernizálták, átírva a tájnyelvi formákat, sőt a kiadónak joga volt helyenként „javítani” a szövegen, ami az önkényes változtatásoknak tág teret engedett. Emellett a nehezen olvasható részeket nemegyszer megjegyzés nélkül kihagyták, vagy egyes szavak esetében valamit a helyükbe írtak. A forrásközlő ilyen jogai idővel nemhogy csökkentek volna, de még gyarapodtak is. Az 1861-ben megjelent XVI. századi *400 magyar levél* c. kiadvány igaz, hogy a dátumokat nem oldja fel, a levelekhez semmilyen megjegyzést, magyarázatot nem fűz – viszont, ha következtlenül is, de betűhíven közli a szöveget. Tízennyolc évvel később ugyanez a szerző közreadja a *Magyar hölgyek leveleit*, s a történeti forráskritikában tett előhaladása jeléül a levélszövegeket „átjavítja”. A technikai segédeszközöket a legtöbbször hiába keressük: a keltezés kivetítése, a regeszta (ami pedig, láttuk, Prayék korában már kötelező volt) majd mindenütt hiányzik, névmutató pedig csak elvéve, kivételesen készült a kötetekhez.

Az akadémiai kiadványok módszertelensége ellen már az 1870-es években elhangzottak az első bíráló megjegyzések, főleg az ekkor még az Akadémián kívül álló középkorú nemzedék, Knauz Nándor, Kubinyi Ferenc, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor és Pauler Gyula részéről, de minden eredmény nélkül. „Editionknak olyanoknak kellene lenni, mint a herbáriumoknak – mondotta Salamon Ferenc –, ahol az ember az egész anyagot szortírozva találja, holott az most nem annyira herbárium, mint szénaboglya.” Egyes, nem akadémiai kiadványokban már fokozottabb gondosság, a szövegek válogatásában, közreadásában, jegyzetelésében igényesebb felkészültség jelentkezik, – az Akadémia kitart korábbi módszere (módszertelensége) mellett.

A tervszerű forráskutatás és átfogó publikáció nem valósult meg, elsősorban éppen az Akadémia magatartása miatt. Az abszolutizmus korában indított sorozatok fokozatosan abbamaradnak (nagy időközönként csupán egy-egy kötet ha megjelenik), az új szemlélet jegyében fogant kiadványok pedig nem illeszkednek sehová. Továbbra sincs egységes irányítás vagy a kutatás egészét átfogó elvi szempont, a tudósok pusztán egyéni hajlam vagy érdeklődés alapján foglalkoznak ezzel vagy azzal, ahogy a főúri családok, egyházi főméltóságok, törvényhatóságok, városok sűrű rajokban kibocsátott okmánypublikációi sem igazodnak semmilyen központi elképzeléshez. Alapvetően fontos források nemegyszer eldugott vidéki folyóiratok hasábjain jelennek meg, s a historikusnak tengernyi szétszórt nyomtatványon kell átrágnia magát, hogy a kevés lényegeset szem elől ne veszítse. Csodálkozhatunk-e rajta, hogy a szétszórt közleményeket senki nem tudja áttekinteni, s hogy előfordul, hogy ugyanaz a folyóirat ugyanazt az iratot két évtizeden belül háromszor, szó szerint azonosan leközi. Azt pedig már talán nem is kell említenünk, hogy a tudományos kutatás felső határa változatlanul 1711.

A század végére azután kicsúszik az irányítás az Akadémia, illetve a Történelmi Bizottság kezéből. Helyébe az 1867-ben alapított Magyar Történelmi Társulat lép. A Társulat körül csoportosul az új nemzedék, a fiatalok, akik már módszeres történeti képzésben részesültek, s külföldön elsajátították a korszerű forráskritikát. Különösen, amikor 1880-ban Ipolyi Arnoldot választják a Társulat elnöki székébe, a komoly fel-

készültségű Fejérpataky, Thallóczy, Márki, Károlyi Árpád, Nagy Gyula nemzedék kezébe kerül az irányítás. Ettől kezdve a Társulat egyre élesebben száll szembe a sajtóságos ellentmondásként a dilettantizmust védelmező Akadémiával, s a bírálat hovatovább nemcsak a szövegkiadási elveket érinti, hanem az egész forráskiadási politikát.

1885-ben a Társulat évi kongresszusának középpontjába a források gyűjtésének, kiadásának és kritikájának kérdését állította. A probléma előadói a fiatal Thallóczy Lajos és Fejérpataky László voltak. Referátumuk megérdemli, hogy ha csak vázlatosan is, de foglalkozzunk vele.

Thallóczy a forrásgyűjtés és forráskiadás tervszerű irányításának szükségességét hangsúlyozta. Az Akadémia sorozatai „fényes bizonyosságai a spontán kutatási vágnak — mondotta —, de nem látjuk az intéző kezet, mely irányt adna, mely kimutatná: erre az irányra ez az ember kell, ez még nincs átkutatva, tehát kezdjük meg ezt.” Szervezett, rendszeres munkára van szükség, hogy felmérhessük a hazai és külföldi levéltárak anyagát; a legfontosabb forrásanyagot azután rendszeres sorozatban, „kútfőgyűjteményben” kell közreadni. A sorozat induljon az Árpád-korral és közöljön minden oklevelet. Ezt folytassák az Anjou-, Zsigmond-, Hunyadi- és Jagelló-kori okmánytárak. Mohács után az egységes okmánytár ágazzék speciális sorozatokra: egyrészt folytassák a már megkezdettek, másrészt indítsanak újakat a történelem főbb megnyilatkozási területeinek megfelelően. A kutatás időhatárát 1849-ig kell kiterjeszteni, s a Reform-kornak és a szabadságharc iratanyagának kritikai közreadását a legelső teendők közé kell beilleszteni. Külön sorozatban javasolja közreadni a krónikákat, emlékiratokat és naplókat, valamint a kiemelendő történeti személyiségek levelezését és iratait. A kiadványok eleve megszabott gyűjtési és publikálási elvek alapján készüljenek.

A szövegkiadási eljárás módozatait Fejérpataky László dolgozta ki a legapróbb részletekre kiterjedő aprólékossággal. Alapelvként leszögezte, hogy a források közreadásánál nem elegendő az alaki hűsége törekvés — a publikációnak a szöveg belső értelmét is vissza kell tükröznie. Másként szólva: a szerkesztő szedje rendbe a szöveget, küszöbölje ki az egykorú írásnak a központozásban, a nagybetűk használatában mutatkozó következetlenségeit, sőt össze-vissza voltát, jegyzetben egészítse ki a hiányokat, igazítsa helyre az értelmetlenségeket, oldja fel a rövidítéseket és dátumokat, tisztázza az irat vagy levél létrejöttének külső és belső körülményeit, derítsen fényt az író személyére és az általa felhasznált forrásművekre. A szövegek közlésére koronként és nyelvenként pontos útmutatást dolgozott ki: magyar nyelvű iratoknál 1550-ig a betűhív közlést, azontúl a nyelvi és kiejtési sajtóságok megtartásával modern átírást javasolt, latin szövegeknél pedig minden korszakra a humanista helyesírás átvételét indítványozta.

Ha talán egyes részletkérdésekben nem is értünk egyet a javaslatokkal, a lényegben mai napig helytállóan jelölték meg a forráskiadványokkal kapcsolatos elvi és módszertani követelményeket.

A kongresszus elfogadta a javaslatokat, a tudományos gyakorlatba azonban csak lassan, fokozatosan mentek át, s évtizedekre volt szükség, míg az Akadémia is elfogadta. A történelmi forráskiadványok ennek megfelelően nagy színvonalkülönbségeket mutatnak fel. A Thallóczy, Barabás Samu vagy Áldásy Antal szerkesztésében megjelenő okmánytárak megbízható szövegeket, a forrás megértéséhez és értékeléséhez fogódzókat nyújtó magyarázó jegyzeteket adnak, mellettük azonban tovább élnek a dilettantizmus kiáltó példái. Leghosszabb életük az Akadémia *Monumenta* sorozatában volt, utolsó képviselői

Veress Endrének, a korszak talán legszorgosabb iratgyűjtőjének Basta generális, majd Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezését tartalmazó kötetei, az 1940-es években. A századforduló idejétől kezdve egyre nagyobb számban megjelenő, részlet-kutatások jegyében fogant speciális forráskiadványok azonban már a tárgy és az anyag egységére törekszenek, gyűjtésük teljességre tarthat számot, s technikai és kritikai apparátusuk is egyre javul. A korábbi egyoldalúan politikai és katonai, legföljebb még jogi vonatkozású diplomatáriumok mellett feltűnnek az első gazdaságtörténeti publikációk – köztük a két legjobb: a Fejérpataky által közreadott *Magyar városok számadáskönyvei* és a Tagányi által szerkesztett *Erdészeti Oklevéltár*.

Mindezeket a fogyatékoságokat már jól látta az a Fejérpataky vezetésével módszeresen képzett történész-nemzedék, amely az első világháború végével hangadóvá lett a Történelmi Társulatban. A mulasztások legnagyobbika, az utolsó kétszáz év történetének szinte teljes elhanyagolása készítette a Társulatot arra, hogy 1922-ben megindítsa nagy sorozatát, a *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásait*, latin nevén a *Fontes Historiae Aevi Recentioris*. Ahogy a Társulat elnökének, gróf Klebelsberg Kunónak a bejelentésében olvashatjuk: az új sorozat rendeltetése az, hogy egybegyűjtse és közreadja a mohácsi vész utáni, s mindenekelőtt a Budavár 1686-os visszafoglalása és a kettős monarchia összeomlása közti harmadfél évszázados korszak központi forrásanyagát. A feudális korszakból a nádoroknak és kancellároknak a kormányzás és közigazgatás történetét megvilágító iratai, a szabadságharc idejéből Kossuth kormányzóságának, a Szemere-kormányzatnak iratanyaga, majd a kiegyezés előkészítésének és megkötésének okmánytára s a dualizmus kori államférfiak levéltára képezi a vállalkozás gerincét. Emellett külön kötetek adják közre a fontosabb közjogi, kulturális és közgazdasági törekvések dokumentumait, a Neoaquistica Commissio, a XVIII. századi telepítések, a jobbágyság helyzetével kapcsolatos központi rendelkezések, az országgyűlési bizottságok munkálatainak iratait és a magyar nemzetiségek XVIII–XIX. századi törekvéseit, a kormányvaló kapcsolatait megvilágító forrásanyagot. Külön sorozat publikálja a diplomáciai vonatkozású iratokat, elsősorban a török hódoltság korából. Mindezt kiegészítik a kimagasló politikusok, történeti személyek emlékiratai, levelezésük és irodalmi jellegű munkáik.

A *Fontes* sorozat, ahogy az ebből a rövid összefoglalásból is kitűnik, elsősorban a központi kormányzervek, az ország sorsát kezében tartó feudális uralkodó osztály politikai elképzeléseinek feltárására törekedett. A kormány úrbér-rendezési törekvéseit bevették a tervbe, a parasztság mozgalmait nem; a magyar jakobinusok szervezkedését vérbefojtó nádor jelentései kiadásra kerültek, a kivégzett forradalmárok iratai nem, s a dualizmus korából is a miniszterek iratainak publikálását vették tervbe, és hallgattak az agrárszocialista, valamint a munkásmozgalmakról. Ahogy a Társulat elnöke világosan megfogalmazta, a sorozat az „építő, nemzeti jellegű reformok” történetének megmutatását tűzte ki célul, s nem kíván, „ahisztorikus és anacionális forradalmi mozgalmakkal” foglalkozni. A megvalósításban azután ezek az elvek még erősebben kiütköztek. Még Kossuth vagy a Szemere-kormány iratai sem kerültek kiadásra, csak Széchenyi István műveit publikálták vastag kötetekben. Mindez természetesen következett az irányító körök felfogásából, mely élesen szemben állt a tömegek részéről megnyilvánuló demokratikus forradalmi törekvésekkel, és „radikalizmusa” legföljebb a konzervatív reformokig ért fel.

Azt azonban el kell ismernünk, hogy a *Magyarország Újabbkori Történetének* a két háború közt megjelent 42 kötete így is igen jelentős forrásanyagot tett hozzáférhetővé, elsősorban a XIX. század történetére. Az iratok kiadásában a legjobb történészek vettek részt: Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Szekfű Gyula, Domanovszky Sándor, Lukinich Imre, Hajnal István, Mályusz Elemér. Az egységes kiadás érdekében a Társulat forráskiadvány-szabályzatot szerkesztett. A szabályzat megszabta az anyaggyűjtés kiterjedését, a közlésre kerülő szövegek kiválasztását és a közreadás módját. Magyar nyelvű iratoknál a közlés a XVIII. század közepéig betűhív, azontúl a modern helyesírással történik, de a nyelvi sajátosságok messzemenő figyelembevételével. A kéziratok rövidítéseit zárójelben kell feloldani s a jegyzetben közölni kell az eredeti és a fogalmazvány, vagy a másolatok eltéréseit. A filológiai jegyzeteket a tárgyi magyarázatok egészítsék ki. Ezek terjedjenek ki az irat keletkezésének előzményeire és körülményeire, valamint a bennük foglaltak végrehajtására is. Egy-egy hivatalos intézkedéssel kapcsolatban tehát, a legfontosabbnak ítélt iratok közlése mellett, a szerkesztőnek az egész ügyről áttekintést kellett nyújtania. Ugyanakkor a korszak általános jellegéről, az iratok fő szereplőiről és munkásságuk értékeléséről minden mű elején nagyobb bevezető tanulmány adott tájékoztatást.

A társulat igen nagy súlyt helyezett a forráskutatás és forráskritika elmélyítésére. A *történettudomány kézikönyvei* címen sorozatot indított, melyben a legfontosabb módszertani tudnivalókat tankönyvszerűen dolgozták fel, s éppen a forráskritika alapjául szolgáló oklevéltani, kronológiai ismereteket állították az előtérbe. A forráskutatást szolgálta a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet létrehozása, melynek irányításában a Társulatnak szintén erős szava volt. Nemcsak az anyaggyűjtés lehetőségét biztosította, hanem az egyetemről kikerült fiatal nemzedék módszeres továbbképzését is.

Bár a Társulat forráspublikáló tevékenysége a harmincas évektől kezdve erősen lelanyhult, s végül jóformán csak Széchenyi naplóinak kiadására szorítkozott, mégis mindvégig túlszárnyalta az Akadémia e téren végzett munkásságát. Tervszerűségről az Akadémián ebben a korszakban sem beszélhetünk. A régi sorozatok – köztük az *Anjou-kori okmánytár*, az *Országgyűlési Emlékek*, a *Török Történetírók* – befejezetlenül abba maradtak, folytatásukra kísérlet sem történt. Nem tekintve Tisza István iratainak végeláthatatlan sorozatban, minden válogatás nélkül való közreadását és József főherceg még végeláthatatlanabb, tudományosnak nem is nevezhető publikációját a világháború történetéről, az Akadémia gyér számú kiadványai továbbra is az 1711 előtti korszakkal foglalkoztak. Mintaszerűen pontos kiadásban, kollektív munkával, 2 kötetben megjelentette az Árpád-kori elbeszélő forrásokat, az *Árpád-kori oklevelek kritikai jegyzékét*, s végrendeleti hagyománnyal vállalt kötelezettségként a *Podmaniczky-család oklevéltárának* öt kötetét. A kiadványok forrásközlési módszere a Társulat szabályaihoz igazodott, ahogy a többnyire az Akadémia támogatásával az egyetemek vagy magánosok által megjelentetett publikációk is ezt követték. Tárgyválasztásukban ezek is beleilleszkedtek a már érintett elvi keretek közé. A politikai történeti kötetek mellett csekély a száma azoknak a kiadványoknak, amelyek a népesség alakulására, a gazdasági vagy a társadalmi fejlődésre hoznak adatokat. Itt mindenekelőtt a Teleki Pál Tudományos Intézet keretében működő Történettudományi Intézetnek és Erdélyi Tudományos Intézetnek néhány az 1940-es években megjelent publikációját kell említenünk. Akár a Fekete Lajos által készített *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* című kötetre, akár Jakó

Zsigmond *Gyalui urbáriumok* című kiadványára gondolunk, a maga nemében mindegyik mintaszerű tudományos módszerrel készült.

A társulati és akadémiai forráskiadványok mellett teljesen eltörpül a vidéki szervek vagy magánosok ilyen irányú tevékenysége. Míg korábban a megyei történetkedvelők kiadványai, a vidéki folyóiratok számos régebbi iratot, levelet adtak közre, köztük nem egy országos szempontból is fontosat, a két világháború közt erre alig került sor. A történetkedvelő társaságok megszűntek, ahogy a történelem iránti érdeklődés is megcsappant. Immár a történeti forráskiadványok és jórészt a történeti művek sem a nagyközönséghez szólnak, hanem elsősorban a szakmabeliekhez. Mellettük megjelennek a népszerűsítőik, akik a szakemberek által írottakat közvetítik az olvasóhoz, bizony nemegyszer gyatra színvonalon. A történelmi munkák, forráskiadványok szakmai színvonala emelkedett tehát, de az olvasókkal való közvetlen kapcsolata erősen meggyöngült.

ПРОШЛОЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АРХЕОГРАФИЧЕСКИХ ПУБЛИКАЦИЙ В БЕНГРИИ. Ч. I

Калман Бенда

В первой, публикуемой в этом номере журнала части статьи автор знакомит читателей с историей венгерских археографических публикаций с ранних времен до конца второй мировой войны. Систематическое собрание и затем публикация письменных источников в Венгрии начались в начале XVIII века. Инициаторами таких работ были представители иезуитской исторической школы, но вскоре этим делом стала заниматься и протестантская историческая школа. Первые археографические публикации, как правило, ограничивались средневековыми летописями, к концу XVIII века, однако, началась публикация документов нового времени, а также источников экономического характера, отчетных книг, а также налоговых регистраций. В месте с публикациями источников развернулась и критика документов. Методы публикаций соответствовали высшему уровню данной эпохи.

Однако историкам XVIII века не удалось создать школу, вследствие этого к началу XIX века снизился уровень как историографии, так и публикации источников. После подавления революции и национально-освободительной борьбы 1848—1849 гг., в годы габсбургского гнета в широких кругах общества возрос интерес к истории страны, особенно к национально-освободительным движениям XVI—XVIII веков. Наблюдался большой подъем в области публикации источников (вышло 120 томов одной только серии *Monumenta Hungariae Historica*, изданной Венгерской Академией наук), однако уровень этих публикаций далеко отставал от количества изданий.

Новое поколение историков, начавшее свою деятельность в 1870-х годах, стало все более остро критиковать неплановность и низкий уровень публикаций исторических источников. В конце прошлого века руководство изданиями из рук Академии перешло в руки Общества историков. Общество разработало систематический план изданий, правила публикаций (транскрипцию старинных текстов, методы составления объяснительных примечаний и др.). В 1922 г. вышел первый том крупной серии публикаций Общества под названием *Fontes Historiae Aevi Recentioris*.

В этой серии прежде всего публиковались документы правительственных органов и политических деятелей, в консервативном духе, но образцовым методом. К линии публикаций источников Общества историков приспосабливались и практика публикаций периферийных учреждений и частных лиц (семей), однако, уровень этих публикаций был, как правило, ниже.

DIE VERGANGENHEIT UND DER HEUTIGE ZUSTAND DER
QUELLENEDITIONEN IN UNGARN. TEIL I.*Kálmán Benda*

Der vorliegende erste Teil der Studie bietet einen Überblick über die Geschichte der Quellenpublikationen in Ungarn von den Anfängen bis zum Ende des zweiten Weltkrieges. Eine systematische Sammlung und Herausgabe der Schriftdenkmäler setzte in Ungarn im 18. Jahrhundert ein. Die Initiative wurde von den Mitgliedern der historischen Schule der Jesuiten ergriffen, bald schloß sich diesen aber auch die Geschichtsschreibung der reformatorischen Kirchen an. Die ersten Quelleneditionen beschränkten sich vor allem auf die mittelalterlichen narrativen Quellen; am Ende des Jahrhunderts aber wurde bereits auch mit der Publikation von Urkunden, neuzeitlichen offiziellen Dokumenten und dann auch von Quellen wirtschaftlichen Charakters, so von Rechnungen und Steuerlisten, begonnen. Gleichzeitig mit der Publizierung der Quellen entwickelte sich auch die Quellenkritik. Die Quellenpublikationsmethode entsprach zunächst dem allgemeinen Niveau der Epoche.

Die Historiker des 18. Jahrhunderts aber vermochten keine Schule zu schaffen, so das vom Anfang des 19. Jahrhunderts an das Niveau der Geschichtsschreibung sowie der Quellenpublikation allmählich zurückging. Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes von 1848/49, in den Jahren der Unterdrückung belebte sich das historische Interesse in breiten Schichten der Bevölkerung und wandte sich in erster Linie den Kämpfen im 16–18. Jahrhundert zu. Die Quellenpublikation erfuhr einen Aufschwung (allein in der unter Betreuung der Akademie herausgegebenen Reihe der Monumenta Hungariae Historica wurden 120 Bände veröffentlicht), wobei die Qualität aber weit hinter der Quantität zurückblieb. Die in den siebziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts herangewachsene Historikergeneration beanstandete immer mehr den Mangel an Planmäßigkeit und wissenschaftlichem Niveau in der Quellenpublikation. Um die Jahrhundertwende übernahm die Historische Gesellschaft die Leitung der Publikationen von der Akademie. Es wurde ein detaillierter Publikationsplan zusammengestellt und die Methode festgelegt (orthographische Transkription alter Texte, philologischer Apparat usw.). 1922 begann man mit der Herausgabe des umfangreichsten Unternehmens der Gesellschaft, mit der Veröffentlichung der Reihe Fontes Historiae Aevi Recentioris. In konservativem Geist und methodisch beispielhaft werden hier vor allem die Dokumente von Regierungsorganen und Staatsmännern publiziert. Die Quellenpublikationstätigkeit der Gesellschaft wurde durch gleichartige, meistens aber nicht gleichrangige Aktivität von einzelner Institutionen der ungarischen Städte und von Privatleuten (Familien) ergänzt.

